

Громадяни України переміщені внаслідок війни до Росії

Лідія Куземська

Без підтримки міжнародних інституцій переміщені українці в Росії опинилися в хиткій ситуації, коли вони залежать від волонтерської допомоги та державної підтримки, яка надається лише за умови набуття російського громадянства.

В той час як міжнародна увага, цілком справедливо, зосереджена на депортації українських дітей до Росії, менше відомо про загальну ситуацію та потреби інших громадян України, переміщених через війну до Росії. Вони значною мірою залишаються недосяжними для режиму міжнародного захисту та без підтримки з боку української держави, оскільки дипломатичні відносини між двома країнами були розірвані в лютому 2022 року. Згодом Росія закрила всі гуманітарні коридори між окупованими територіями та підконтрольною уряду територією України. Більшість цивільних осіб, що тікали від війни, мали обмежений вибір щодо маршруту втечі з зони активних воєнних дій, і чимало з них було депортовано російськими органами влади.¹ Усі мали пройти «фільтрацію»: обов'язковий процес перевірки, що передбачає перевірку документів, зняття відбитків пальців та фотографування, перевірку телефонів, особистий обшук, допит, (часто безпідставне) затримання та іноді тортури.²

Офіційна інформація щодо кількості українців, переміщених через війну до Росії, та їхніх потреб є обмеженою. Російські дані про рух населення та соціально-демографічні зміни вважаються ненадійними; вони також все частіше приховуються від контролю з боку громадськості. Діяльність

основних гуманітарних організацій, зокрема УВКБ ООН, обмежується російським урядом одиничними візитами з метою моніторингу до державних пунктів тимчасового розміщення (ПТР), які завжди здійснюються під супроводом російських чиновників.

Останнє число, надане УВКБ ООН (через Український портал даних) щодо загальної кількості перетинів кордону з України до Росії, становило 2,85 мільйона; це було 3 жовтня 2022 року – за два дні до того, як Росія оголосила, що окуповані регіони є частиною Російської Федерації, і всіх жителів визнала громадянами Росії. З того часу УВКБ ООН не оновлювало інформацію про кількість перетинів кордону, можливо, тому що Росія тепер вважає переміщених українців своїми громадянами, які пересуваються в межах території Росії. У червні 2023 року УВКБ ООН нарешті оновило свій портал, вказавши, що в Росії зареєстровано 1,27 мільйона «біженців з України». Однак ця цифра не збігається з загальною кількістю українців, які отримали будь-який вид документально підтвердженого статусу у 2022 році.

Варіанти правового статусу

Громадяни України можуть в'їжджати та перебувати в Росії протягом трьох місяців без реєстрації правового статусу. Однак

вони не зможуть користуватися державною підтримкою або послугами, якщо вони не нададуть правомірною вигляду своєму перебуванню за допомогою отримання одного із зазначених нижче статусів.

По-перше, але який фактично майже не існує в реальності, — це **статус біженця**. У 2022 році його отримали лише п'ятеро громадян України. Загалом з 2014 року статус біженця отримали 26 українців. Процес подання заявки на нього є тривалим, і російські чиновники його сильно ускладнюють.

По-друге, переміщені українці можуть подавати заяви на отримання **статусу тимчасового притулку**. Після отримання цього статусу особа може перебувати в Росії протягом одного року (з можливістю продовження), може звернутися за одноразовою грошовою допомогою в розмірі 10 000 рублів (приблизно 123 долари США), може працювати або навчатися, але не може залишити територію Росії без втрати цього статусу. Загалом протягом 2022 року статус тимчасового притулку в Росії отримав 97 591 громадянин України, але до кінця року цей статус зберігало лише 65 374 осіб. Деякі вийшли з країни; інші подали заяви на отримання інших статусів або пройшли натуралізацію³

Третій варіант для переміщених українців — подати документи на отримання **посвідки на тимчасове чи постійне проживання**. Це не дуже популярно через тривалі процедури, після проходження яких виплачують невелику суму готівкою та надають лише деякі пільги та соціальні послуги, а також встановлюються численні обмеження щодо подорожей та праці.

Нарешті, четвертий варіант — **натуралізація**, якому найбільше віддають перевагу російські чиновники. З 2019 року Росія пом'якшила вимоги щодо натуралізації для громадян України, особливо для вихідців з окупованого Донбасу. У травні-липні 2022 року, після окупації південно-східних українських територій, процедура натуралізації для громадян України була ще більше спрощена і стала де факто обов'язковою на окупованих територіях. Для українців, переміщених через війну, які вже перебувають на території Росії, натуралізація часто

є єдиним шляхом отримання доступу до послуг, таких як повне державне медичне страхування, безплатні ліки, соціальні пільги та пенсії. Аналогічно, доступ до легального працевлаштування, освіти, іпотечних кредитів та банківських кредитів полегшується для громадян з постійним місцем проживання, але є важкодоступним для іноземців з тимчасовим проживанням.

Загалом у 2022 році російське громадянство отримали 300 000 громадян України. Багато людей відмовляються подавати заяву на натуралізацію через страх перед наслідками в Україні, де вони залишили рідних і майно, і куди сподіваються повернутися. Інші бояться бути призваними до російської армії або що їм не дозволять вийти з території Росії.

Обмеження та допомога

Українці, які подають заяви на отримання будь-якого статусу в Росії, повинні пройти обов'язкове взяття відбитків пальців і медичні обстеження, а також надати офіційно засвідчені переклади відповідних документів з української на російську мову. Однак документи переміщених українців могли бути знищені (під час перебування в зоні бойових дій), втрачені під час подорожі, або конфісковані російськими органами під час процедури «фільтрації». Крім того, українські банківські картки та SIM-картки не працюють у Росії, а переміщеним українцям не дозволено обмінювати українську готівку. Люди з ВІЛ-СНІДом, туберкульозом або гепатитом навряд чи пройдуть медичне обстеження та отримають необхідні їм медичні послуги. Уразливі групи людей, такі як люди зособливими потребами, люди похилого віку, діти-сироти та всі, хто перебуває під державною опікою, люди, які були «евакуйовані» російською владою, мають обмежений вплив на вибір місця їхньої майбутньої евакуації та на те, який статус вони отримують.

Опинившись у Росії, можливості переміщених українців залежать від їхніх соціальних зв'язків, наявних ресурсів і соціально-демографічних характеристик. Ті, у кого в Росії є родичі або друзі, чи є достатні фінансові можливості, можуть спробувати

ухилитися від стандартного порядку обов'язкового розподілу по регіонах Росії та розселення в одному з державних пунктів тимчасового розміщення (ПТР): гуртожитках, літніх таборах, санаторіях чи спортивних закладах. В ПТР надається безплатне проживання та харчування, але зазвичай вони знаходяться у віддалених районах, далеко від можливостей працевлаштування, освітніх закладів та медичних установ. Як повідомляють, станом на кінець 2022 року у 807 ПТР у 58 регіонах Росії проживало 42 000 осіб, з них 12 000 дітей.⁴

Українці, переміщені через війну до Росії не можуть розраховувати на міжнародні організації, які зазвичай працюють в ситуаціях масового прибуття біженців, таких як УВКБ ООН або Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Незважаючи на те, що УВКБ ООН має офіс в Росії, ця організація не працює (точніше кажучи, їй не дозволено працювати) безпосередньо з українцями. Натомість УВКБ ООН у Росії покладається на співпрацю з місцевими російськими організаціями, такими як «Гражданское содействие» (Громадянське сприяння), Російський Червоний Хрест, «Здоровье и Жизнь» (Благодійний фонд «Здоров'я та життя») та Фонд «СІСЛА» для розподілу гуманітарної допомоги.⁵ Згідно з даними моніторингових візитів, проведених російським представництвом УВКБ ООН, українці, які проживають в ПТР, стикаються з проблемами доступу до необхідних документів, пенсій, соціальних пільг та компенсацій за втрачене чи знищене майно на окупованих територіях. Безумовно, мало хто відчуває спроможність висловлювати заперечення, живучи під пильним державним контролем і будучи повністю залежним від державної підтримки.

Громадяни України, які перебувають поза межами державних ПТР, потрапили перед труднощами доступу до будь-яких публічних послуг без попередньої легалізації свого перебування в Росії, що в разі подачі заяви на громадянство може зайняти до шести місяців. Для офіційного працевлаштування та оренди на приватний термін також потрібен юридичний статус. Місця в дитячих садках та школах для дітей, переміщених

через війну, доступні лише за умови офіційної реєстрації їхнього проживання в тому ж самому районі, що не завжди можливо через небажання орендодавців реєструвати тимчасових мешканців, які часто не мають доходу. Чекаючи на свої документи, багато людей змушені братися за випадкову неофіційну роботу; переміщені українці часто заробляють стільки, що ледь вистачає на покриття найнеобхідніших потреб, але не можуть дозволити собі медичну допомогу чи одяг. НУО повідомляють, що на отримання одноразової грошової допомоги в розмірі 10 000 рублів, яку обіцяв російський уряд, потрібно кілька місяців. Тим часом люди залежать від пожертв волонтерів.

Російський Червоний Хрест і Російська Православна Церква, діючи у тісній співпраці та за фінансової підтримки державних органів по всій Росії, в тому числі щодо примусових переселень⁶ – є основними надавачами базової допомоги особам, переміщеним через війну, які живуть як в ПТР, так і поза ними. Місцеві волонтерські групи та новостворені НУО також відіграють роль у наданні базової гуманітарної допомоги, психологічної підтримки, а також допомоги з працевлаштуванням, забезпеченням житла та проїздом для охочих виїхати з Росії. Наприклад, у Москві фонд «Будинок с маяком» використовує отримані пожертви для підтримки 7000 українців, переміщених через війну, за допомогою системи місцевих волонтерів, які допомагають сім'ям орієнтуватися в різноманітних послугах, що доступні їм у фонді, для того, щоб вони могли стати на ноги протягом шести місяців.

Транснаціональні мережі волонтерів, такі як «Рубікус»⁷ та «Допомагаємо виїхати»⁸, організують виїзд для українців, зокрема для осіб з інвалідністю або тих, хто переїжджає з домашніми тваринами, з окупованих територій або з Росії до ЄС або інших країн (таких як Грузія чи Туреччина). Технічно громадянам України дозволяється виїжджати з Росії з будь-яким документом, що підтверджує їх особу та громадянство, але часто виникають штучні перешкоди та затримки, а тим, хто не має документів, що посвідчують особу, або має російське громадянство може бути заборонено виїжджати. Деякі українці

залишаються в Росії через сімейні зв'язки, знання мови, свій стан здоров'я, бажання бути ближче до свого рідного краю та надії згодом повернутися, відсутність коштів для подальших переїзтів та через загальну утомленість від переїзтів.

Численні виклики стоять перед українцями, які проживають у країні, що спричинила їхнє переміщення. Вони змушені продиратися через державні бюрократичні лабіринти, які в першу чергу спрямовані на їхню натуралізацію, а не на надання всебічної підтримки для місцевої інтеграції чи забезпечення можливості повернення додому. Поки незрозуміло, як українська держава регулюватиме можливе повернення та реінтеграцію своїх громадян (де факто з подвійним громадянством).

Враховуючи жорсткий авторитарний режим у Росії, її вихід із Європейської конвенції з прав людини та розслідування Міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів проти українського цивільного населення, включно з депортаціями, міжнародна спільнота не може покладатися на наявні міжнародні інструменти та практики для сприяння застосування підходу, заснованого на правах людини, до переміщених внаслідок війни українців у Росії. Вона може лише тримати кордони з Росією відкритими для тих, хто може залишити її територію, забезпечуючи доступ до захисту або сприяючи їх поверненню в Україну.

Лідія Куземська

Lidia.kuzemska@gmail.com @kuzemska2

Дослідниця, Форум трансрегіональних досліджень, м. Берлін

1. Інформаційний центр прав людини ЗМІНА (2022) «Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь» bit.ly/deportation-ukrainian-citizens-ukr
2. Amnesty International (2022) *‘Like A Prison Convoy’: Russia’s Unlawful Transfer And Abuse of Civilians In Ukraine During ‘Filtration’* (Організація Amnesty International (2022) «Немов на етапу»: Незаконне везення та насильство проти цивільних в Україні під час російської «фільтрації») bit.ly/like-a-prison-convoy
3. Civic Assistance Committee (2023) *‘Russian passport became a “toxic active”*. *Statistics of the Ministry of Interior for year 2022’* (Організація «Комітет «Громадянське сприяння» (2023) «Російський паспорт став «токсичним активом». Статистика Міністерства внутрішніх справ за 2022 рік») refugee.ru/en/doklady/stats-2022-toxic/
4. MK.ru (2022) *‘The number of refugees from Ukraine in Russia reached 5 million’* (МК.ру (2022) «Кількість біженців з України в Росії досягло 5 мільйонів») (лише російською) bit.ly/ukraine-refugees-russia
5. UNHCR Russia (2023) *‘Help available to persons arriving to the territory of Russia due to the conflict in Ukraine’* (УВКБ ООН Росія (2023) «Допомога для осіб, які прибувають на територію Росії через конфлікт в Україні») (лише російською) <https://bit.ly/help-for-ukr-ref>
6. Korniyenko, Yanina (2022) *‘Deport thy Neighbor How the Russian Orthodox Church together with the security forces forcibly relocate Ukrainians to Russia’*, (Корнієнко, Яніна (2022) «Депортуй ближнього свого: як Російська православна церква разом із силовиками примусово переселяють українців до Росії»). [Slidstvo.info](https://www.slidstvo.info/english-stories/deport-thy-neighbor-how-the-russian-orthodox-church-together-with-the-security-forces-forcibly-relocate-ukrainians-to-russia/), <https://www.slidstvo.info/english-stories/deport-thy-neighbor-how-the-russian-orthodox-church-together-with-the-security-forces-forcibly-relocate-ukrainians-to-russia/>
7. helpua.rubikus.de/en
8. helpingtoleave.org/en